

MIEJSCA PAMIĘCI

Radomsko - Muzeum Regionalne im. Stanisława Sankowskiego Na styku kultur: Żydzi

NA STYKU KULTUR

Początki osadnictwa żydowskiego w Radomsku są słabo znane. Ze źródeł historycznych wynika, że pierwsi Żydzi osiedlili się w wiosce Bugaj na przełomie XVI i XVII w. Istniała tam wspólnota żydowska posiadająca synagogę. Przywilej króla Władysława IV „De non tollerandis Judaels” zabraniał Żydom zamieszkiwania i wstępu do miasta z wyjątkiem określonych dni, najczęściej targów i jarmarków. Żydzi z Bugaju zajmujący się handlem, którzy przybywali do Radomska musieli opuszczać miasto wieczorami. Z powodu zakazu osiedlania Żydzi nazywali Radomsko „tref makom” – miejscem niekoszernym. W 1811 r. zatrudniono pierwszego rabina na Bugaju – Nahuma ha-Kohena zwanego „more cadik” – sprawiedliwy nauczyciel. Natomiast w Radomsku na założenie własnego cmentarza, który istnieje do dzisiaj (przy ulicy Przedborskiej). Stopniowo zakaz osiedlania się Żydów w Radomsku był coraz słabiej egzekwowany; w roku 1810 z ogólnej liczby 1036 mieszkańców miasta, 36 osób było pochodzenia żydowskiego. Wiązało się to z przyłączeniem do Radomska, w latach 30. XIX wieku, wioski Bugaj. Tym samym żydowskie osiedle zostało niejako wchłonięte przez miasto. Żydzi posiadali synagogę, głównego nauczyciela, kantora – Wilka Lubelskiego, szamesa (woźny synagogałny) – Leizera Pelmana, rzeźnika, skarbnika komitetu i sekretarza. Prowadzili działalność charytatywną, istniał też szpital żydowski. W roku 1834 wspólnota zaangażowała jako rabina Solomona ha-Kohen Rabinowicza z Włoszczowy, który dał początek dynastii radomszczańskich cadyków. Ostatnim cadykiem w Radomsku przed wybuchem II wojny światowej był Solomon Enoch ha-Kohen, który zginął w warszawskim getcie w roku 1942.

Gwałtowny napływ ludności pochodzenia żydowskiego do Radomska nastąpił po uruchomieniu w 1846 roku odcinka Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Nie bez znaczenia był również dekret z 5 czerwca 1862 o równouprawnieniu Żydów w Królestwie Kongresowym. W 1827 roku w mieście mieszkało 369 Żydów z ogólnej liczby 1792 mieszkańców, w 1855 na 2946 zamieszkałych w Radomsku, prawie 50% stanowiła ludność żydowska (1402 osoby), natomiast spis ludności z 1897 roku wykazał 5054 Żydów, co stanowiło 43% ogółu mieszkańców Radomska.

W 1902 roku zakończono budowę okazałej synagogi. Radomszczańską gminą żydowską, aż do wybuchu I wojny światowej kierował tzw. Dozór Bóżniczy, składający się z trzech członków. W 1918 roku utworzono w Radomsku Izbę Handlową wraz z należącymi do niej dwoma bankami oraz Związek Drobnych Kupców. Zamożni Żydzi zakładali fabryki, hotele, restauracje, sklepy. Działalność prowadziło szereg warsztatów stolarskich, szewskich i krawieckich. W okresie międzywojennym samych warsztatów stolarskich prowadzonych przez Żydów powstało w Radomsku około 250. W 1921 diaspora żydowska w Radomsku liczyła 7774 osoby (41,5%). Żydzi radomszczańscy prowadzili ożywioną działalność społeczno-kulturalną. Brali również aktywny udział w sprawach samorządowych, uczestnicząc w wyborach do samorządu miejskiego i wprowadzając swoich przedstawicieli do władz lokalnych. W roku 1926 na 24 radnych aż 8 stanowili przedstawiciele żydowskiej społeczności. Radomszczańska gmina żydowska pod koniec lat trzydziestych XX wieku posiadała przede wszystkim obiekty o charakterze religijnym: synagogę, dwie bóżnice syjonistyczne Szaarej Cijon i Bajs Jakob. Z ważniejszych instytucji i organizacji żydowskich działających w Radomsku należy wymienić przede wszystkim: Związek Drobnych Kupców, Komitet Pomocy Zubożałym Kupcom i Rzemieślnikom, Związek Rzemieślników, Bank Spółdzielczo-Kupiecki, Kasa Bezprocentowa. Własne siedziby posiadały żydowskie partie i organizacje polityczne: Aguda, Bund, Poalej Syjon, Rewizjoniści, Związek Kombatantów Żydowskich.

Dobrze rozwinięta była oświata żydowska w Radomsku; działalność prowadziło gimnazjum żydowskie, hebrajska powszechna szkoła prywatna im. Berka Joselewicza oraz czysto religijne: Talmud, Bajs Jakob, Jeszybot, Kesser Tora. Ogromne znaczenie miała biblioteka im. Szaloma Alejchema, utworzona w roku 1926, stanowiąca niejako centrum życia kulturalnego radomszczańskich Żydów. Aktywnie działały również żydowskie kluby sportowe: Hakoach, Maccabi, Hapoel, Gwiazda. Od roku 1931 gminą kierował Mojżesz Berger, jedyny Żyd zasiadający w Radzie Powiatu Radomszczańskiego, delegowany do niej przez magistrat Radomska. Tuż przed wybuchem II wojny światowej diaspora żydowska liczyła 9.200 osób, co stanowiło blisko 40% ogółu mieszkańców Radomska.

Członkowie Kahala lata 30-te; w okularach M. Berger – przewodniczący do 1941

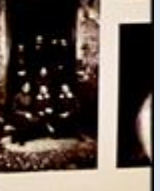
NA STYKU KULTUR

Przez ich świadectwa żydowskiego w Radomiu są słabo znane. Ze źródeł historycznych wynika, że gmina Żydów powstała się w wiosce Bugaj na przełomie XVI i XVII w. Wiosną tam, w podziemiu żydowskiej prowadząca synagogę. Przewidywanie Władysława IV „De non tolerando Judaeis” zabraniał Żydom zamieszkania i wjazdu do miasta i w wojenne okolicznościach, najpóźniej w latach 1700-1710, Żydzi z Bugaja i podległych mu handlowi, którzy przyjeżdżali do Radomia, musieli opuszczać miasto wczesnym. Z powodu zakazu osiedlenia Żydów nazwał Radomiu „zof młocem” - miastem niebezpiecznym. W 1811 i 1812 zburzono głównego cmentarza na Bugaju - Natana ha-Rabana zwanego „zof cadi” - sprawozdanie nauczyciela. Następnie w roku 1818 przeniesiono Żydom mieszkającym w Radomiu na zakazanie władzy cmentarza, który leżał do dzisiaj przy ulicy Prostej. Istotnym zaskakującym osiedlenia się Żydów w Radomiu był coraz silniejszy egzekwowanie w roku 1810 i później liczby 1034 mieszkańców miasta. Za osiedlenie było pochodzenia żydowskiego. Władcy się to z przelazem do Radomia, w latach 30. XIX wieku, wiodł Bugaj. Tym samym żydowskie osiedlenie zostało mające wieloletnie przez miasto. Żydzi posiadali synagogę, głównego nauczyciela, kantora - Mirka Lubowitza, szermiera (szefy synagogalny) - Leona Pirmana, cmentarz, starostwa korbowa i zakwaterowania. Przewodzący działalność charytatywna, bił na ulicy Żydów. W roku 1834 wybudowała synagogę (jako cmentarz Salomona ha-Rabana Radomiszczka i Włocławca, który dał początek dynastii radomiszczczyńskich cadyków. Ostatnim cadykiem w Radomiu przed wybuchem II wojny światowej był Salomon Enoch ha-Kohen, który zginął w warszawskim getcie w roku 1942.

Czwarty etap budowy pochodzenia żydowskiego do Radomia nastąpił po uruchomieniu w 1846 roku szlaku Kocioł Warszawsko-Wiedeński. Nie bez znaczenia był również dekrety z 3 czerwca 1862 o reformowaniu Żydom w Królestwie Kongresowym. W 1827 roku w mieście mieszkało 369 Żydów z ogólnej liczby 1792 mieszkańców, w 1851 na 2946 zamieszkałych w Radomiu, prawie 50% stanowiła ludność żydowska (1402 osoby), natomiast w 1897 roku wykazał 3024 Żydów, co stanowiło 42% ogółu mieszkańców Radomia.

W 1902 roku zdecydowano budowę okazałej synagogi. Radomiszczczyńska gmina żydowska, aż do wybuchu II wojny światowej kierował Izrael Deseb Błocim, składając się z trzech cadyków. W 1918 roku utworzone w Radomiu Izrael Handlowy wraz z należącego do niej dwoma bankami oraz Związek Oświatowy Kuzmim. Zamiast Żydów zainstalowali kafejki, hotel, restauracje, szkoły. Oświatowo-przemysłowe stowarzyszenie żydowskie, społecznych i bractwach. W okresie międzywojennym kamień węgielny wzniesienia prowadzonych przez Żydom powstania w Radomiu około 250. W 1921 dyspora żydowska w Radomiu liczyła 2774 osoby (43,3%). Żydzi radomiszczczyńscy promowali cywilizację doświadczenia społeczno-kulturalna. Brali również aktywny udział w sprawach samorządowych, uczestnicząc w wyborach do samorządu miejskiego i sprawozdanie swoich przedstawicieli do władz lokalnych. W roku 1926 na 24 radnych aż 8 stanowiło przedstawiciele żydowskiej społeczności. Radomiszczczyńska gmina żydowska pod koniec lat trzydziestych XX wieku posiadała przede wszystkim aktywny i charakterze religijny, synagogi, dom modlitwy, rybnicy i kafejki oraz rodzinny druk, biurowe zarządy gminy (zabudowany w 1933 roku), cmentarz wraz z domem przytulającym. Dom kultury radomiszczczyńskiej Izrael Cadi i Bnei-Jakow. Z ważnych instytucji i organizacji żydowskich działających w Radomiu były: wzmianki o przytulającym, Związek Oświatowy Kuzmim, Pomocny Żydostwom Kuzmim i Kuzmim, Związek Kuzmim, Bank Żydostwom Kuzmim, Kasa Bezopiecznych. Właśnie w okresie powstały żydowskie partie i organizacje polityczne: Aguda, Bund, Polak Żydów, Światowici, Związek Komunistów Żydowskich.

Dotychczasowa historia osiedlenia żydowskiego w Radomiu, działalność prowadzący gminny żydowski, fabryka powstania ulicy przy ulicy w Berlin, żydowskiej oraz cadyk religijny, Talmud, Bnei-Jakow, Anshel, Kasez, Tsz. Ogromne znaczenie miały Szkoła Akademię, utworzona w roku 1926, stanowiąca miejsce centrum życia kulturalnego radomiszczczyńskich Żydom. Aktywnie działały również żydowskie kluby sportowe: Hakoah, Maccabi, Hapoel, Gendia. Od roku 1935 gmina kierował Mojżesz Berger, który Żyd znowelizował w Radomiu Powiatu Radomiszczczyńskiego, delegowany do niej przez magistrat Radomia. Tuż przed wybuchem II wojny światowej dyspora żydowska liczyła 3200 osób, co stanowiło blisko 40% ogółu mieszkańców Radomia.

Rabin Salomon Chanoch Rabinowicz – w środku (ostatni cadyk z dynastii radomiszczczyńskiej) z jego lewej strony zięć – Dawid Mojżesz

Żydowska Gmina Wyznaniowa (Kahał) w Radomsku
siedzą od lewej: Herman Rodal, Elim Jakubowicz – z-ca przewodniczącego, A. Grosman, Przewodniczący Zarządu M. Berger,
prezes Rady J. H. Tyger, J. D. Fajtlowicz i H. L. Zajdman. Stoją: F. Paryż i sekretarz Elizer Rozenbaum

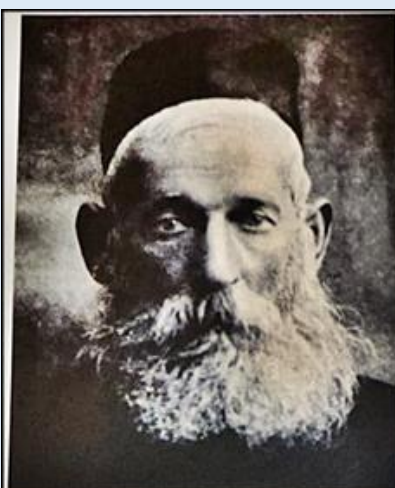

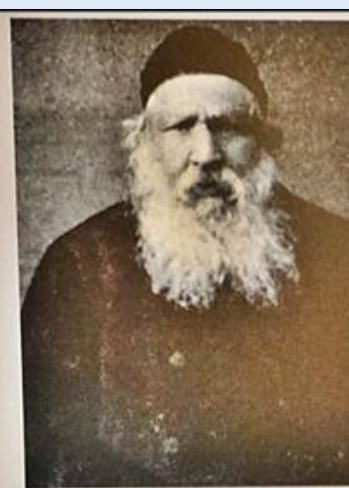
Zaświadczenie Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Radomsku o stanie majątkowym Abrama Salomonowicza, 13 września 1926

Rabin Izrael Pinchas Rabinowicz (z rodu kapłańskiego)
ur. 1892 Radomsko, zm. 1942 Warszawa

Lejbel Szames – dozorca synagogi

Noach Rubinstein – rzeźnik bydła

zdjęcia: Jan Nitecki

[POWRÓT DO STRONY GŁÓWNEJ IKONOGRAFII](#)